

ЛІБЕРАЛІЗМ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

ХОХУЛЯК В'ячеслав Віссаріонович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

В данной статье характеризуется становление европейской финансово-правовой мысли конца XVIII – начала XIX века под влиянием либерализма. Выявлено особенности формирования финансово-правовых взглядов в европейской науке в рамках учения физиократов и классической школы политической экономии.

Ключові слова: наука фінансового права; лібералізм; фізіократична концепція; класична теорія політичної економії.

Постановка проблеми

Процес становлення та формування певної системи знань про суспільство безпосередньо зумовлений економічними та політичними обставинами, в яких дане суспільство функціонує й розвивається. Підтвердженням цьому є історія формування фінансово-правових поглядів у західноєвропейській науці. При вивченні сучасного стану науки фінансового права, виробленні пріоритетів її подальшого розвитку, особливо важливим є дослідження первісного етапу нагромадження знань про правове регулювання фінансової системи держави, що пов'язане зі становленням ідеалів свободи людини, визнання її недоторканності та особистої гідності. Саме в даний історичний період з'явилися перші розробки з фінансово-правової проблематики, які заклали фундамент для подальшого інтенсивного розвитку науки фінансового права.

Ступінь наукової розробки проблеми

Питання становлення фінансово-правової думки у західноєвропейській науці XVIII – початку XIX ст. не отримали належного опрацювання у сучасній вітчизняній науці фінансового права. Окремі аспекти даної проблеми досліджувались вченими дореволюційного періоду, зокрема такими, як М.Х. Бунге, С.І. Іловайський, В.О. Лебедєв, Й.М. Кулішер, І.Т. Тарасов, І.І. Янжул та рядом сучасних російських науковців, таких як: К.С. Бельський, О.Ю. Грачова, О.М. Козирін, В.М. Пушкарьова, І.В. Рукавішнікова, Е.Д. Соколова, О.А. Ялбулганов та інших. Однак сучасні дослідники звертаються до даної проблематики переважно при характеристиці становлення окремих інститутів фінансового права або ж при дослідженні історії науки фінансового права в цілому.

Мета статті – охарактеризувати становлення європейської фінансово-правової думки кінця XVIII – початку XIX ст. під впливом лібералізму; виявити особливості формування фінансово-правових поглядів у рамках вчення фізіократів та класичної школи політичної економії.

Виклад основного матеріалу дослідження

У кінці XVIII та на початку XIX ст. питання державних фінансів стають предметом детального і всебічного аналізу у зв'язку з докорінними перетвореннями в політич-

ному, соціальному, економічному житті Європи під впливом Великої французької революції та технологічного процесу. Якісно новий погляд на державні фінанси був зумовлений також впливом нових теорій у сфері філософії, держави і права та формуванням вчень фізіократів та А. Сміта в рамках політекономії.

Еволюція поглядів на фінансове господарство держави, його завдання та функції насамперед була зумовлена еволюцією поглядів на державу в цілому. Розвиток філософії та теорії правової держави зумовили формування якісно інших підходів до розуміння функції державного управління. До держави висувались вимоги щодо визнання недоторканності особистої гідності громадянина, його прав та свобод.

Теоретичною основою концепції правової держави стали економічні теорії вчених нового покоління, які сформувались у роки буржуазних революцій на ідеалах свободи і прогресу. Існуюча система державної регламентації промисловості та торгівлі викликала все більший протест. Особливо гостре протистояння мало місце у Франції, де меркантилізм набув найбільш радикальних форм. Проголошена у 1680 р. купцем Ф. Лежандром на прийомі у міністра фінансів Ж.Б. Кольбера фраза „Дайте нам самим діяти” стає лозунгом нової економічної течії – фізіократів [12, с. 18].

Найбільш відомими представниками вчення фізіократів були французькі вчені та державні діячі Ф. Кене (1694-1774) та А.-Р.Ж. Тюрго (1727-1781). Власне вчення вони розробили на основі універсальної ідеї про космічний порядок і гармонію, яким однаково підпорядковані матерія і людство. Держава не вправі заважати дії законів, що утворюють природний порядок, встановлює природне право для всіх людей. Тому уряд повинен усувати всі перешкоди в діяльності, створюючи повну свободу конкуренції [7, с. 13-15].

Фінансові ідеї фізіократів знайшли свій вираз у вченні про державні доходи в цілому та про податки зокрема. Так, Ф. Кене, розглядаючи проблеми оподаткування, виступає категоричним противником податків на землевласників. Найсуттєвіше і

найнепорушніше правило, яким повинно керуватись управління економією, вважав він, полягає у тому, щоб не робити замах за допомогою податків на забезпеченість і успіхи землеробства. При цьому, на його думку, прибутки фермерів і заробітки людей, які працюють на фермах, слід відрізнити від доходів землевласників. Тому податки повинні справлятися з ренти землевласників, а також купців і ремісників як „безплідних класів” [6, с. 384].

Ф. Кене зазначав, що для держави згубні не так самі податки, як спосіб їх справляння. Він виступав з критикою відкупної системи збору податків, оскільки безліч людей, зайнятих збором податків, на його думку, саме по собі означає втрату для держави. Особливо небажані, на думку Ф. Кене, непрямі податки, які викликають надмірні витрати, пов'язані з їх збором. Шкоду від непрямих податків учений вбачав у тому, що вони накладаються на сільськогосподарські продукти, підвищують ціну товару, ускладнюють торгівлю, що завдає прямого збитку споживанню, при цьому збагачуються лише збирачі податків.

При обранні методів формування державних доходів Ф. Кене пропонує уникати позик, доводить їх непродуктивний характер, вважаючи, що джерелом для задоволення надзвичайних потреб держави є процвітання народу, а не кредит фінансистів, оскільки грошові накопичення є „таємним багатством, не знає ні государя, ні вітчизни” [6, с. 386]. Серед причин, що скорочують суспільне виробництво, Ф. Кене насамперед виділяє ті, що пов'язані з оподаткуванням, а саме: 1) погана форма оподаткування, якщо вона стосується землероба; 2) зайвий тягар податків в силу надмірних витрат щодо їх стягнення; 3) надмірні судові витрати. Таким чином, Ф. Кене вперше відобразив взаємозв'язок оподаткування і процесів у сфері народного господарства. Фізіократична теорія набула своєї найбільшої довершеності у науковій та державній діяльності Анна Р.Ж. Тюрго. У своїй праці „Роздуми про створення і розподіл багатств. Цінності і гроші” вчений рішучіше за своїх попередників відстоює свободу підприємства, вимагає обмежити втручання, що призводить

до обмеження багатства нації, обґрунтовує необхідність введення єдиного поземельного податку, як основи податкової системи держав [11, с. 8-43].

Будучи призначеним на посаду генерального контролера фінансів за правління Людовика XVI, Анн Р.Ж. Тюрго намагався реалізувати основні теоретичні положення фізіократів у власній практичній діяльності. Зокрема, він замінив натуральну дорожню повинність грошовим податком, намагався скасувати цехові корпорації і гільдії, обґрунтував необхідність скорочення державних витрат, особливо витрат королівського двору, пропонував введення єдиного поземельного податку, який став би поширюватись на дворянство. Такі заходи викликали гостру критику та несприйняття, особливо з боку феодальної аристократії, в результаті чого Анн Р.Ж. Тюрго був змушений подати у відставку [4, с. 9].

Відставка Анн Р.Ж. Тюрго не просто ослабила вплив фізіократів на практиці, саме на цей період припадає розпад даної наукової школи у Франції. Водночас, слід відзначити, що фізіократична теорія створила багате підґрунтя для створення наукової концепції державних фінансів, призвела до появи і розвитку „класичної” політекономії А. Сміта. Зокрема, про вплив фізіократів на творчість А. Сміта свідчить те, що останній, перебуваючи у Парижі у 1766 р., часто відвідував їх зібрання, що проводилися під керівництвом Ф. Кене. Згодом, А. Сміт написав, що присвятив би свою роботу „Дослідження про природу і причини багатства народів” Ф. Кене, якби той був живим [9, с. 3].

Розвиток політичної економії, як окремої галузі науки, нерозривно пов'язий з англійською класичною школою, засновником якої є А. Сміт. Саме у рамках англійської політичної економії фінанси отримують своє наукове обґрунтування. У працях А. Сміта та його учня Д. Рікардо були розвинуті фінансові положення попередників, закладені засади теорії державних фінансів та розкриті причини взаємозв'язку їх розвитку з економічною системою. Саме на підставі класичної фінансової концепції розроблялися основні принципи фінансової політики

держав кінця XVIII – початку XX сторіччя. Як відзначає М. В. Пушкарьова, головна заслуга А. Сміта полягає в тому, що він розвинув економічну основу фінансового господарства держави, надав фінансовій науці достатньо міцне господарське підґрунтя [8, с. 12]. П'яту книгу своєї фундаментальної праці „Дослідження про природу і причини багатства народів” А. Сміт присвячує вченню про фінанси. Ця книга складалася із трьох глав: 1) про державні витрати; 2) про державні доходи; 3) про державні борги. Державні витрати розподіляються А. Смітом на дві великі групи. До першої групи він відносить витрати, що мають загальне значення (оборона, утримання державної влади) і які можуть бути погашені за рахунок суспільного доходу. До другої групи вчений зараховує витрати і здійснення правосуддя, а також пов'язані з освітньою, соціальною та іншою діяльністю. На його думку, ці витрати повинні покриватись за рахунок мита державою. Установи, які здійснюють відповідну державну діяльність, повинні утримуватись за рахунок надходжень від державних зборів за надані послуги.

В результаті запропонованого розподілу державних витрат, А. Сміт обґрунтовував положення про розподіл державних і місцевих фінансів. Він вважав, що місцеві витрати, спрямовані на утримання місцевих органів управління, повинні покриватись за рахунок місцевих доходів і не повинні перекладатись на загальні суспільні доходи. Вчений вбачав несправедливість у тому, що все суспільство несе витрати, які приносять користь лише окремій його частині [10, с. 362].

А. Сміт приділив особливу увагу проблемам раціоналізації оподаткування. Зокрема, він сформулював правила стягнення податків з населення, які полягають у наступному. По-перше, всі піддані держави зобов'язані платити податки відповідно до своїх здібностей і сил. По-друге, розмір податку і терміни його сплати мають бути задалегідь і точно визначені. По-третє, кожен податок має справлятися у той час або у той спосіб, який зручніший платникові. По-четверте, організація справляння податків повинна забезпечувати мінімальні витрати на їх збирання [10, с. 374]. В загальному, ці

правила визначалися головними цілями капіталістичного підприємництва того періоду, а саме – усунення феодальних підвалин організації оподаткування, що забезпечувало б стимулювання накопичення капіталу для прискорення економічного розвитку. Однак відзначимо, що ці концептуальні положення відіграли визначальну роль також і на подальшу розробку фінансово-правової проблематики та формування науки фінансового права. Ми погоджуємось із твердженням К. С. Бельського, що, формуючи правила стягнення податків з населення, А. Сміт тим самим поставив питання про необхідність юридичної регламентації фінансових, зокрема – податкових правовідносин, оскільки інструментом забезпечення реалізації цих правил може бути лише належне фінансово-правове регулювання [3, с. 40]. Завдяки А. Сміту були створені передумови для майбутнього становлення науки фінансового права, як самостійної галузі знань.

На нашу думку, чи не найбільша заслуга А. Сміта полягає в тому, що завдяки йому вчення про фінанси набуло наукової форми. Завдяки застосуванню методу абстрагування, поряд з історичним та порівняльним методами наукового дослідження, фінансова наука вперше у своїй історії здобула домінування над практикою. Причому набула настільки самостійного значення, що сформульовані наукові ідеї та положення почали використовуватись у законотворчій діяльності країн Європи. Зокрема, наукові положення класичної політекономії в основу фінансової політики Наполеона I у Франції. Послідовник А. Сміта, Н. Ф. Мольєн, був міністром фінансів Франції з перших днів консульства Наполеона I до його речення від влади. В результаті ефективної діяльності Н. Ф. Мольєна, не дивлячись на фінансове виснаження країни внаслідок постійних війн, правління Наполеона „... не тільки не передало наступним урядам фінансового тягаря чи якихось ускладнень, але й відзначалось взірцевим фінансовим порядком та запровадило ту систему обліку і звітності, яка стала предметом гордості Франції і наслідування інших народів” [2, с. 7]. Учень А. Сміта Д. Рікардо „Начала політ. економії і оподаткування” створює нову теорію оподаткування, відповідно до якої всі

податки сплачуються у кінцевому рахунку з прибутку капіталіста і лише окремі з них – із земельної ренти. Ця теорія не просто набула широкого поширення у фінансовій науці, але й використовувалась у законодавствах країн Європи.

Вплив ідей А. Сміта на науку і практику Російської імперії неоднозначно був оцінений вітчизняними дослідниками історії теорії фінансів. Так, за образним виразом В. П. Безобразова: „... дух науки проникав у законодавство і державне господарство випадковими проблесками...” [2, с. 24].

Зовсім протилежну оцінку надбання А. Сміта, та його впливу вчення на економічні перетворення надав видатний учений та державний діяч М.Х. Бунге. Він відзначив, що вчення А. Сміта наділене особливим характером, оскільки його мета – звільнити економіку від монополій та утисків. Тому реформи, що здійснювались на основі теоретичної системи А. Сміта, вимагали вивчення дійсності, усвідомлення суспільством їх необхідності і строгої обачності при запровадженні збоку самих реформаторів. Майже всі великі європейські країни, продовжував думку М.Х. Бунге, можуть вказати на діячів, вихованих школою А. Сміта: Росія може назвати міністрів Сперанського та Гур'єва; Німеччина – Л. Штейна, Франція – де Мольєна. Але ніде не був підготовлений в такій мірі ґрунт для реформ в дусі вчення А. Сміта, як в Англії, яка висунула ряд чудових державних діячів-реформаторів [5, с. 35-36]. У Російській імперії ідеї А. Сміта набули найбільшого поширення в епоху просвітництва, яка пов'язана з періодом царювання Олександра I (1801-1825 рр.). Так, у 1802-1806 рр. на російській мові за рахунок державних коштів був опублікований його труд „Дослідження про природу і причини багатства народів” [1, с. 48-49].

Висновки

Таким чином, досліджуючи процес формування фінансово-правової думки у західноєвропейській науці кінця XVIII – початку XIX ст., відзначимо, що він зумовлений насамперед суспільно-політичними та економічними перетвореннями, які відбувались у Європі в даний період під впливом Великої

АНОТАЦІЯ

В даній статті характеризується становлення європейської фінансово-правової думки кінця XVIII – початку XIX ст. під впливом лібералізму. Виявлено особливості формування фінансово-правових поглядів у європейській науці в рамках вчення фізіократів та класичної школи політичної економії.

SUMMARY

The article characterized the formation of the European financial and legal thought in the late XVIII - XIX century cob under the influence of liberalism. The features of forming of financially-legal looks are exposed in European science within the framework of studies of physiocrats and classic school of political economy.

французької революції та технологічного процесу. Саме в даний період вчення про фінанси набуло власної наукової форми. Завдяки застосуванню методу абстрагування, поряд з історичним та порівняльним методами наукового дослідження, фінансова наука вперше у своїй історії здобула домінування над практикою.

Література

1. Артемьева Т.В. А. Смит в России / Т.В. Артемьева // Философский век. Альманах. Вып. 19. Россия и Британия в эпоху Просвещения: Опыт философской и культурной компаративистики. Часть 1 / Отв. редакторы Т.В. Артемьева, М.И. Микешин. — СПб.: Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2002. — С. 39-66.
2. Безобразов В.П. О влиянии экономической науки на государственную жизнь в современной Европе / В.П. Безобразов // М., Русский вестник. 1867, — январь. — С. 119-141.
3. Бельский К.С. Финансовое право: наука, история, библиография / К.С. Бельский. — М., 1994. — 208 с.
4. Бржеский Н. Податная реформа. Французские теории XVIII в. / Н. Бржеский. — СПб.: Типо-литогр. Вольфа, 1888. — 194 с.
5. Бунге М. Х. Очерки политико-экономической литературы М.Х. Бунге. — СПб, 1895. — /2/, IV, — 465 с.

6. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ. — М.: Соцэкгиз, 1960.— 551 с.

7. Клюкин П. Н. Поворот к физиократической метафизике (к 250-летию «Экономической таблицы» Ф. Кенэ) / П.Н. Клюкин // Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур. Физиократы. Избранные экономические произведения. — М.: Эксмо, 2008. — С. 13-44.

8. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. Пособие / В.М. Пушкарева. — Финансы и статистика, 2003. — 256 с.

9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Эксмо, 2007. — (Серия: Антология экономической мысли) — 960 с.

10. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу і причини добробуту націй / Адам. Сміт — К. : Вид-во «Port-Royal», 2001. — 590 с.

11. Тюрго А.Р.Ж. Размышление о создании и распределении богатств. Ценности и деньги / Анн Р.Ж. Тюрго. — пер. с франц. А.Н. Миклашевский. — Юрьев, 1905. — XVIII, 80с.

12. Фридман М.И. Конспект лекций по науке и финансах / М.И. Фридман. —СПб, 1910. — 80с.